

Никоненко Людмила Володимирівна

молодший науковий співробітник

лабораторії психології політико-правових відносин,

Інститут соціальної та політичної психології

НАПН України,

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-6770-0533

lunik7777@ukr.net

ПАТЕРНАЛІСТИЧНІ НАСТАНОВЛЕННЯ В СТРУКТУРІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті представлено результати дослідження соціально-психологічних особливостей патерналістичних настановлень студентів. Завданнями дослідження були аналіз зв'язків патерналістичних настановлень у структурі політико-правової свідомості та ідентифікація ролі соціально-психологічних характеристик вибіркової сукупності для їх становлення. Для побудови моделі дослідження за основу було взято динамічно-функціональний підхід – трактування політико-правової свідомості як саморегульованої системи політико-правових настановлень, уявлень і ставлення особистості до політико-правової дійсності. До проявів патерналістичних настановлень віднесено містифікацію владних персон; готовність підпорядковуватися владним суб'єктам; соціальну пасивність, уникання політичної активності; бажання опіки з боку представників влади; відмову від прагнення посісти домінуючу або рівноправну позицію в політико-правовій комунікації. Дослідження проводилося на основі кластерної вибірки, яку склали 256 студентів 12 закладів вищої освіти м. Києва. Як емпіричний метод було обрано опитування з використанням стандартизованих методик. Аналіз даних здійснювався за допомогою кореляційного аналізу (коефіцієнт Спірмена); критерію U-Манна-Вітні для двох незалежних вибірок; критерію Краскела-Уолліса для K-незалежних вибірок. Завдяки кореляційному аналізу виявлено множинні зв'язки: “Містифікація влади” – “Бажання опіки” ($\rho=0,43$; $p\leq 0,001$); “Ставлення до політиків” – “Настановлення на політичну активність”; “Ставлення до політиків” – “Схвалення авторитаризму” ($\rho=0,33$; $p\leq 0,001$). Доведено значущість освітнього середовища закладу вищої освіти, батьківсько-дитячих проєкцій і гендерних особливостей для становлення патерналістичних настановлень студентів. Застосування критерію Краскела-Уолліса для K-незалежних вибірок дало змогу з'ясувати, що в процесі професійного навчання молодь усе меншою мірою схвалює авторитарні методи керівництва ($p<0,05$). Статеворольові психологічні особливості студентів виявилися значущими для індикаторів “Бажання опіки” ($p<0,01$) і “Схвалення авторитаризму” ($p<0,01$), а місце проживання (з батьками, окремо тощо) – для настановлень на містифікацію влади ($p<0,05$) і бажання опіки від владних персон ($p<0,05$). Щоб визначити тенденції, притаманні іншим молодіжним спільнотам, визнано доцільним провести аналогічні дослідження цих категорій, що дасть змогу більш ефективно прогнозувати процеси політико-правової соціалізації, коригувати освітні програми, спрямовані на підвищення політико-правової компетентності молоді. Оригінальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення динамічних змін політико-правової свідомості молоді в постреволюційний період.

Ключові слова: політико-правова свідомість; соціалізація особистості; патерналістичні настановлення; студентська молодь.

PATERNALISTIC ATTITUDES IN THE STRUCTURE OF STUDENTS' POLITICO-LEGAL CONSCIOUSNESS

Liudmyla V. Nykonenko

Junior Research Associate,
Laboratory of Politico-Legal Relations,
Institute for Social and Political Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-6770-0533
lunik7777@ukr.net

Abstract. The article covers the results of the study on socio-psychological peculiarities of students' paternalistic attitudes. The objectives of the study were the determination of the relationship between paternalistic guidelines in the structure of politico-legal consciousness and identification of the role of sample population's socio-psychological characteristics in their formation. A dynamic-functional approach is taken as a basis to interpret the politico-legal consciousness – a self-regulated system of politico-legal attitudes, ideas, and the attitude of the individual towards politico-legal reality. The manifestations of paternalistic guidelines are considered as the mystification of power figures; as readiness to obey the authorities; as social passivity, avoidance of political activity; as the desire for custody from the authorities; as the refusal of the aspirations to occupy a dominant or equal position in politico-legal communication. The study used a cluster sampling, which involves 256 students of 12 higher education institutions in Kyiv city. The standardized questionnaires were chosen as an empirical method. The data analysis was made using correlation analysis (Spearman coefficient); U-Mann-Whitney criterion for two independent samples; Kruskal-Wallis criterion for K-independent samples. Due to the correlation analysis, multiple relationships were identified: “Mystification of power” – “Desire for custody” ($\rho = 0,43$; $p \leq 0,001$); “Attitudes towards politicians” – “Attitudes towards political activity”; “Attitudes towards politicians” – “Approval of authoritarianism” ($\rho = 0,33$; $p \leq 0,001$). It is proven the significance of the educational environment of the higher education institution, parent-child projections, and gender features for the formation of paternalistic attitudes of students. The usage of the Kruskal-Wallis criterion for K-independent samples allowed to reveal that the approval of authoritarian methods in management decreases in the process of professional studies ($p < 0,05$). Sex-role psychological peculiarities of students appeared as significant for the indicators “Desire for custody” ($p < 0,01$) and “Approval of authoritarianism” ($p < 0,01$). The place of residence (with parents, separately, etc.) is significant for the attitudes on the power of authorities ($p < 0,05$) and the desire for custody from the authorities ($p < 0,05$). In order to find out the trends in other youth communities, it is considered as appropriate to conduct similar studies for other categories. This will allow to predict the processes of politico-legal socialization, to adjust the educational programs aimed at increasing the politico-legal competence of young people. The originality of the study is caused by the need to research the dynamic changes in the politico-legal consciousness of youth in the post-revolutionary period.

Key words: politico-legal consciousness; socialization of personality; paternalistic attitudes; student youth.

Постановка проблеми. В умовах воєнного конфлікту змінюється баланс повноважень у політико-правовій взаємодії: підсилення владних суб'єктів поєднується із зростаючою невизначеністю майбутнього для підлеглих суб'єктів політико-правової взаємодії. Тому емпіричне дослідження патерналістичних настановлень особистості відіграє подвійну роль: по-перше, дає змогу діагностувати готовність окремої людини або представників спільнот підпорядковуватися в певних ситуаціях (що важливо з погляду військової психології); по-друге, з'являється можливість ідентифікувати готовність окремої людини або спільноти покладатися на себе в позавійськових сферах життя. Окрім того, завдяки вивченню політико-правових настановлень істотно поглиблюється розуміння природи та особливостей процесів багатопланової соціалізації, притаманних юнацькому періоду. Сукупність перелічених обставин зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Політико-правову свідомість (далі – ППС) визначають як різновид суспільної свідомості, що формується під впливом і в рамках певних соціальних умов та відбиває політико-правові процеси і явища; як інтегральний феномен, у якому поєднуються пізнавальний, оцінний і регулятивний компоненти і відповідні їм функції. Специфічною ознакою політико-правової свідомості є її нормативно-світоглядний характер, що визначає поведінку особистості в політико-правовій сфері.

Так, у процесі регуляції поведінки людини в певному соціальному середовищі ППС діє водночас і як механізм правового примусу, і як світоглядно-моральний орієнтир. Для побудови теоретичної та емпіричної моделі дослідження за основу було взято динамічно-функціональний підхід – трактування політико-правової свідомості як саморегульованої системи політико-правових настановлень, уявлень і ставлення особистості до політико-правової дійсності (Сіверс, Духневич, Осадько, 2017). Як складники ППС визначено політико-правові настановлення та уявлення, а також ставлення особистості до цього сегмента реальності. У цьому сенсі патерналістичні настановлення особистості є невід’ємним складником ППС.

Дослідження патерналістичних настановлень як соціально-психологічного феномена ґрунтується на здобутках, зокрема, філософії і політології. У політології патерналізм (від лат. *paternus* – батьківський) розглядають як систему політичних відносин, принцип державного управління або політичну практику, за якої поведінка одних політичних суб’єктів щодо інших уподібнюється до батьківсько-дитячих стосунків у патріархальній родині.

У соціально-психологічному контексті виокремлюють такі підходи до трактування патерналізму: 1) патерналізм як набір прийнятих особистістю соціокультурних норм поведінки (М. Шушкова, М. Геташвілі та ін.); 2) патерналізм як соціальний інститут або тип соціальної організації певних структурних елементів суспільства (К. Тараненко, М. Жестков); 3) патерналізм як ціннісна орієнтація особистості (О. Фільц, М. Леонтьєв та ін.). Як робочу модель при побудові програми емпіричного дослідження ми використали останній підхід.

Вважаємо, що аналіз патерналістичних настановлень доцільно здійснювати в межах дихотомії “соціальна активність – соціальна пасивність”. *Полюс “соціальної пасивності”* було проаналізовано крізь призму чинників, механізмів та особливостей проявів соціального утримання (М. Кліманська, Є. Балабанова, М. Левицька та ін.); вимагальної поведінки (С. Грабовська); синдрому вимушеного безсилля (Л. Рубан, Р. Вайт, Н. Маєр, Р. Бал, Є. Головаха, Н. Паніна та ін.); неприйняття або неусвідомлення відповідальності за власне життя (О. Бичко, С. Баранова та ін.). *Полюс “соціальної активності”* представлено в роботах, які описують детермінанти активної, відповідальної позиції особистості: особистісну і соціальну відповідальність (С. Баранова, К. Муздибаєв та ін.); особистісну зрілість як передумову соціально активної поведінки (К. Абульханова-Славська та ін.); психологічну автономність (І. Рубежанська); локус-контролю (Дж. Роттер, Є. Голинкіна, А. Еткінд та ін.).

Патерналістичні настановлення ми розглядаємо як готовність особистості підпорядковуватися владним персонам і колективним суб’єктам, що проявляється в зменшенні зон особистісної відповідальності людини за власне життя в різних сферах соціального буття (Г. Бієрбраур, О. Белінська, С. Литвина, Т. Стефаненко, О. Тихомандрицька, Є. Чорний та ін.). Опрацювання згаданих вище наукових джерел дало змогу виокремити прояви патерналістичних настановлень:

– готовність особистості підпорядковуватися і делегувати відповідальність за розвиток подій владним суб’єктам навіть за наявності можливостей впливу і необхідних ресурсів та компетенцій (знання, навички тощо);

– містифікація владних персон або групових суб’єктів політико-правової взаємодії, що може проявлятися як їх демонізація або приписування їм надмірних чеснот, усемогутності, ірраціональної природи влади;

– соціальна пасивність, уникання політичної активності або формалізована політична участь;

– бажання опіки з боку владних суб’єктів політико-правової взаємодії навіть у тих сферах життя, які не пов’язані з політико-правовим процесом;

– схильність сприймати дисбаланс владних повноважень у соціальній взаємодії як загальноприйнятну норму, відмова від прагнення посісти рівноправну або домінуючу позицію в політико-правовій комунікації.

Викладені положення про патерналістичні настановлення були нами використані для побудови моделі емпіричного дослідження.

Мета статті – з’ясувати соціально-психологічні особливості патерналістичних настановлень студентів та структурні зв’язки цих настановлень з іншими компонентами політико-правової свідомості студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах виконання науково-дослідної теми “Науково-методичні стратегії запобігання негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту” було проведено емпіричне дослідження, мета якого – аналіз соціально-психологічних особливостей патерналістичних настановлень української молоді.

Передбачалося дослідити кореляційні зв'язки патерналістичних настановлень у структурі ППС студентської молоді та з'ясувати роль соціально-психологічних характеристик вибіркової сукупності для їх становлення.

У дослідженні було використано кластерну вибірку (256 студентів 12 закладів вищої освіти м. Києва). За ознакою “Майбутній фах” вибіркова сукупність охоплювала студентів різних спеціальностей.

За параметром “Стать” вибірка налічувала 179 дівчат (70,5 %) і 77 юнаків (29,5%), що відповідало співвідношенню в навчальних групах, у яких проводилося дослідження. За параметрами “Вік” вибірка виглядала так: 78 осіб – віком 17-18 років (30,5 %); 120 осіб – 19-20 років (46,9 %); 47 осіб – 21-22 роки (18,4%); 9 осіб – 23 роки і старше (3,5%). За параметром “Курс” розподіл був таким: 57 осіб (22,3%) – студенти 1 курсу (бакалаври); 47 осіб (18,4 %) – 2 курсу (бакалаври); 93 особи (36,3%) – 3 курсу (бакалаври); 54 особи (21,1%) – 4 курсу (бакалаври); 2 особи (0,8 %) – 1 курсу (магістри), 1 особа (0,4 %) – 2 курсу (магістри).

Як метод дослідження було обрано опитування із застосуванням валідизованих методик з подальшою обробкою даних за допомогою методів математичної статистики в статистичному пакеті SPSS Statistic 20. Використовувалися, зокрема, такі методики:

1. “Особливості політичної соціалізації особистості” (Є. Чорний, 2007). Шкали: “Сприймання влади та її окремих характеристик”; “Ставлення до політики”; “Ставлення до інститутів влади”; “Ставлення до політиків”, “Мотиваційний блок політичної свідомості”; “Когнітивний блок політичної свідомості”.

2. “Методика дослідження політичних настановлень особистості” (Г. Бієрбраур, 2009). Шкали: “Настановлення на політичну активність респондентів”, “Ставлення до чинних політиків”, “Схильність схвалювати політичний авторитаризм”. Зауважимо, що в першій і другій методиках є схожі за назвою і тотожні за змістом шкали, що описують різні аспекти ставлення респондента до політиків. Попри згадану схожість змістовно шкали дещо відрізняються. Перший індикатор описує ставлення до політиків як узагальненої групи, другий вимірює ставлення саме до чинних сучасних політиків. Для зручності далі по тексту їх позначено як “Ставлення до політиків 1”, “Ставлення до політиків 2”, відповідно.

3. “Опитувальник рівня патерналізму щодо інститутів влади” (Белинская, Литвина, Стефаненко, Тихомандрицкая, 2004) містить шкали: “Містифікація влади”, “Бажання опіки, турботи”, “Зняття із себе відповідальності”, “Ставлення до закону”.

Шкали названих вище методик використано як індикатори політико-правових уявлень, настановлень особистості і ставлення респондентів до політико-правової дійсності.

Щоб виявити структурні зв'язки патерналістичних настановлень з іншими структурними компонентами політико-правової свідомості, ми скористалися кореляційним аналізом (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена). Роль соціально-психологічних характеристик вибіркової сукупності для становлення патерналістичних настановлень було ідентифіковано завдяки застосуванню критерію U-Манна-Вітні для двох незалежних вибірок (змінна “Стать”) і критерію Краскела-Уолліса (змінні “Вік”, “Курс”, “Місце народження”, “Місце проживання”).

На основі результатів кореляційного аналізу було виявлено множинні статистично значущі зв'язки між індикаторами політико-правової свідомості студентів (рис.). У структурі ППС ідентифіковано дві незалежні фракції, що дає підстави зробити припущення про детермінованість їх формування різними соціально-психологічними чинниками.

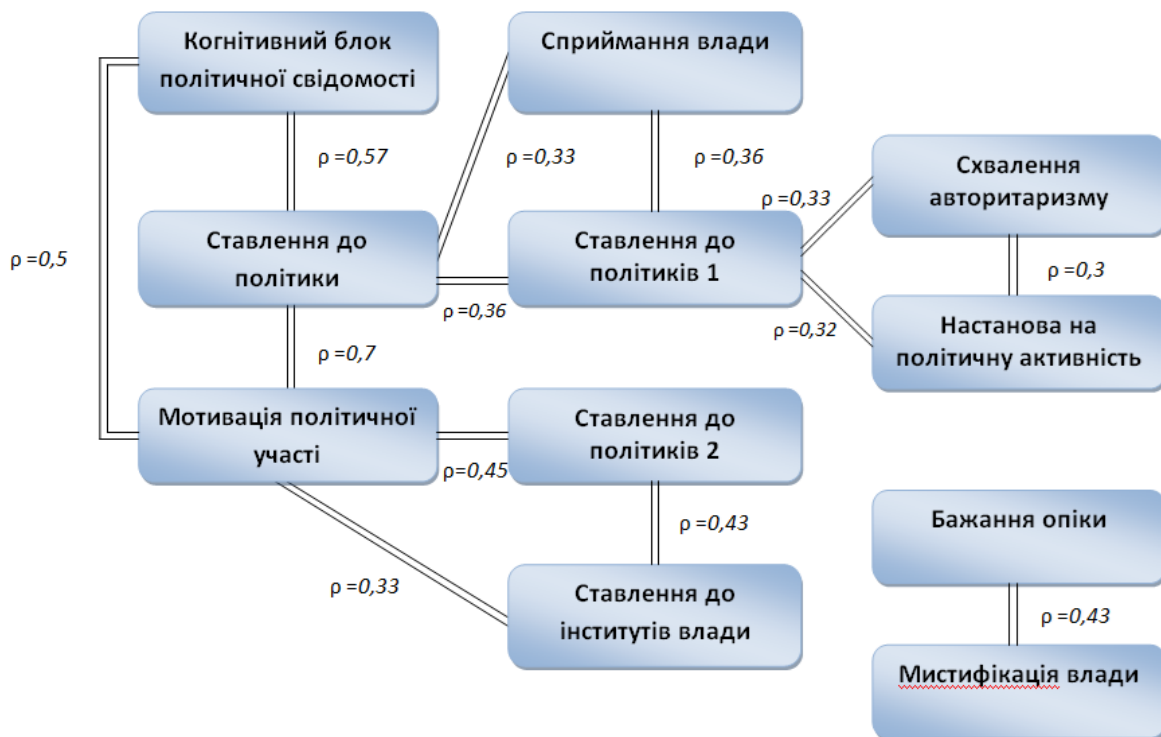

Рис. 1. Кореляційна плеяда структури політико-правової свідомості студентської молоді

“Містифікація влади” – “Бажання опіки” ($\rho=0,43$; $p \leq 0,001$). Цей позитивний кореляційний зв'язок утворює в структурі ППС автономну фракцію.

“Ставлення до політиків 1” – “Настановлення на політичну активність” ($\rho=0,3$; $p \leq 0,001$). Позитивне ставлення до політиків як до суб'єктів політико-правового процесу зумовлює вищу політичну активність респондентів і водночас готовність схвалювати авторитарні моделі управління (“Ставлення до політиків 1” – “Схвалення авторитаризму”) ($\rho=0,33$; $p \leq 0,001$).

Настановлення на схвалення авторитаризму і політичну активність респондентів позитивно корелює з позитивним ставленням до політиків як активних суб'єктів політико-правової взаємодії. Отже, позитивне ставлення до політика зумовлює вищий рівень довіри, наслідком чого є готовність особистості схвалювати авторитарні способи впровадження політико-правових рішень, ініційованих цим політиком.

Позитивне сприйняття влади як процесу і засобу регулювання соціальних відносин корелює з позитивним ставленням до політичного процесу і політиків зокрема. Зауважимо, що політичний процес є більш широким явищем, що охоплює правові і культурні норми взаємодії різних суб'єктів. Зроблений висновок підтверджується такими зв'язками: “Сприймання влади” – “Ставлення до політиків 1” ($\rho=0,36$; $p \leq 0,001$); “Сприймання влади” – “Ставлення до політики” ($\rho=0,33$; $p \leq 0,001$); “Ставлення до політики” – “Ставлення до політиків 1” ($\rho=0,36$; $p \leq 0,001$).

Водночас позитивне ставлення до політиків взаємопов'язане з позитивним ставленням до влади і вищим рівнем мотивації політичної участі, що підтверджується зв'язками: “Ставлення до політиків 2” – “Ставлення до інститутів влади” ($\rho=0,43$; $p \leq 0,001$); “Ставлення до політиків 2” – “Мотивація політичної участі” ($\rho=0,45$; $p \leq 0,001$).

Інтегративна роль ставлення особистості до політики підтверджена зв'язками: “Ставлення до політики” – “Мотивація політичної участі” ($\rho=0,7$; $p \leq 0,001$); “Ставлення до політики” – “Когнітивний блок політичної свідомості” ($\rho=0,57$; $p \leq 0,001$).

Отже, з характеру кореляційних зв'язків (див. рис.) випливає, що система ставлень особистості до різних аспектів політико-правової дійсності динамічно пов'язана з мотивацією політичної участі, політико-правовими уявленнями і настановленнями (у тому числі і патерналістичними).

Що ж до ролі соціально-психологічних характеристик вибірки, то для змінних “Сімейний стан”, “Місце народження”, “Вік” статистично значущих відмінностей між індикаторами структурних компонентів ППС респондентів не виявлено.

Для незалежної змінної “Курс” ідентифіковано відмінності між індикаторами “Схвалення авторитаризму” ($p < 0,05$); “Ставлення до політики” ($p < 0,05$); “Мотивація політичної участі” ($p \leq 0,01$);

“Когнітивний блок політичної свідомості” ($p < 0,05$). При цьому роль віку респондентів не ідентифіковано, а тому можна зробити висновок про значущість освітнього середовища ЗВО для становлення ППС особистості і настановлення на схвалення авторитаризму зокрема. Отримані дані цілком узгоджуються з висновками С. Flanagan, який обґрунтовано доводить важливість опанованих під час навчання соціальних знань та вмінь як чинника політико-правової соціалізації студентів (Flanagan, 2009).

Порівняння даних, отриманих для індикаторів “Сімейний стан”, “Місце народження”, “Місце проживання”, підтверджує висновок про значущість батьківсько-дитячих проєкцій для становлення патерналістичних настановлень особистості. У студентів, які проживають разом із батьками, виявлено більш виражену готовність наділяти владні персони містичними якостями й очікувати від них допомоги (“Містифікація влади” ($p < 0,05$); “Бажання опіки” ($p < 0,05$)). На наш погляд, це свідчить про вплив батьківсько-дитячих проєкцій на формування патерналістичних настановлень молоді.

Щодо незалежної змінної “Стать” виявлено відмінності для таких індикаторів: “Бажання опіки” ($p < 0,01$); “Схвалення авторитаризму” ($p < 0,05$); “Когнітивний блок політичної свідомості” ($p < 0,05$). Отже, гендерні особливості впливають на формування патерналістичних настановлень особистості і становлення ППС у цілому.

Отримані результати є важливими для розуміння сучасної структурної організації ППС студентів, що дає можливість коригувати освітні програми, спрямовані на підвищення їхньої політико-правової компетентності. Оригінальність дослідження зумовлена необхідністю дослідження динамічних змін ППС студентської молоді в постреволюційний період.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Емпірично підтверджено взаємопов’язаність ставлення особистості до політиків і її настановлень на політичну активність, схвалення авторитаризму.

2. Доведено значущість освітнього середовища закладів вищої освіти, батьківсько-дитячих проєкцій і гендерних особливостей для становлення патерналістичних настановлень студентів.

3. Щоб з’ясувати загальні тенденції становлення соціально-психологічних особливостей патерналістичних настановлень, притаманних молоді, вважаємо за доцільне провести аналогічні дослідження інших молодіжних категорій.

Список використаних джерел

Белинская, Е. П., Литвина, С. А., Стефаненко, Т. Г., & Тихомандрицкая, О. А. (2004). Политическая культура: установка на патернализм в ментальности россиян. *Сибирский психологический журнал*, (20), 63–70.

Сіверс, З. Ф., Духневич, В. М., & Осадько, О. Ю. (2017). *Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості молоді: посібник*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Татарко, А. Н., & Лебедева, Н. М. (2009). *Методика исследования политических установок Г. Биербраура. Социальный капитал: теория и психологические исследования: монография*. Москва: РУДН.

Черный, Е. В. (2007). Применение психоаналитически ориентированной методики в рефлексивном моделировании политической социализации молодежи. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*, 5-6, 79–90.

Flanagan, C. (2009). Young People’s Civic Engagement and Political Development. In Furlong, A. (Ed.), *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas* (pp. 293–300). London: Routledge.

References

Belinskaya, Ye. P., Litvina, S. A., Stefanenko, T. G., & Tikhomandritskaya, O. A. (2004). Politicheskaya kultura: ustanovka na paternalizm v mentalnosti rossiyan [Political culture: the paternalism attitude in the mentality of Russians]. *Sibirskiy psikhologicheskiy zhurnal*, (20), 63–70. (in Russian)

Chorny, Ye. V. (2007). Primeneniye psikhoanaliticheski oriyentirovannoy metodiki v reflektivnom modelirovaniy politicheskoy sotsializatsii molodezhi [Utilization of psychoanalytically directed method in reflection modeling with political socialization of youth]. *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy*, 79–90. (in Russian)

Flanagan, C. (2009). Young People’s Civic Engagement and Political Development. In Furlong, A. (Ed.), *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas* (pp. 293–300). London: Routledge. (in English)

Sivers, Z. F., Dukhnevych, V. M., & Osadko, O. Yu. (2017). *Prykladni aspekty stanovlennia polityko-pravovoi svidomosti molodi [Applied aspects of youth political-legal consciousness formation: a manual]*. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

Tatarko, A. N., & Lebedeva, N. M. (2009). *Metodika issledovaniya politicheskikh ustanovok G. Bierbraura. Sotsialnyy kapital: teoriya i psikhologicheskiye issledovaniya: monografiya [Methodology for the study of political attitudes by G. Bierbraur. Social Capital: Theory and Psychological Research: Monograph]*. Moscow: RUDN. (in Russian)